

(bĩ n dĩ ch)

Vĩ t Nam quĩ c dân Phan Châu Trinh gĩ i thơ cho đĩ ng kim hoàng đĩ

Tĩi sinh gĩ p lúc: trong thĩ i nĩĩ c nhà nghiênĩ gĩ p, ngoài thĩ i các nĩĩ c đũa tranh tiĩ n bĩ. Tĩi là ngĩĩ i yêu bĩnh dân chĩ nghĩa, ghĩt chuyĩn chĩ quân quyĩ n, đũa đĩ n vì quan ĩĩ i tham lam, thĩĩ ng xĩt vì dân sinh khĩ n khĩ, vĩ y nĩn tĩi sĩ n lòng ĩĩ u cĩ sanh mĩ ng tĩi, ra gĩnh vĩc viĩ c đĩ i, trĩng mong cĩ cĩ u ĩĩ i cuĩ c hiĩ m nghĩo đĩĩ c chĩt nĩo chĩng!

Nĩm 1907, tĩi đĩ gĩ i thĩ cho các quan chĩnh phĩ Bĩ o hĩ, hĩ t sĩ c kũ ca, trĩĩ c bĩy tĩ tình cĩ nh khĩ sĩ cĩ a dân Vĩ t Nam, sau xin thay đĩ i theo chĩnh trĩ các nĩĩ c vĩn minh trong thĩ i bĩy gĩ. Nhĩ ng viĩ c tĩi đĩ xĩĩ ng trong lúc ĩ y đĩ u là sĩ cĩ n kĩp cĩ p thĩĩ t cĩ: nhĩ ĩĩ p trĩĩ ng dĩ y tiĩ ng Tây và chĩ Quĩ c ngĩ, bĩy ra hĩ i thĩĩ ng, hĩ i nĩng đĩ giĩnh ĩĩ i quyĩ n ĩĩ i cho ngĩĩ i mĩnh, và thay đĩ i cĩch ỉn mĩ c theo cĩch Ấu Tây, v.v...Nhĩ ng viĩ c đĩ tĩi làm trĩĩ c mĩ t ngĩĩ i thĩĩn hĩ, rĩ rĩng nhĩ ban ngĩy, vĩ y thĩ i cĩ tĩ i ĩĩ i gĩ khĩng? Thĩ mà trĩĩ u đĩnh nĩĩ c ta, trĩ trên đĩ n dĩĩ i, cĩ khĩ khĩ giĩ ĩĩ y thĩĩ chuyĩn chĩ cũ đĩ hà hiĩ p dân ngu, cĩĩ p ĩĩ y ĩĩ i riĩng cho mĩnh; ghĩt viĩ c thay đĩ i nhĩ cĩ u thũ, coi nhĩn dân nhĩ rĩ m rĩc, tĩm cĩ bĩ i viĩ c, phĩ phĩch đĩ đĩĩ ng, làm cho lòng dân ai ai cĩ ng tĩ c giĩ n, đĩ mà giĩ t hĩ i nhĩ ng kĩ thĩĩng mĩnh ĩĩĩ ng thĩĩ n trong nĩĩ c. Sĩ chĩ ng sĩ u thuĩ khĩng cĩng bĩnh, xĩ y ra khĩ p cĩ 12 tĩ nh Trung Kĩ trong nĩm 1908, thĩ i dân và thĩn sĩ bĩ giĩ t và bĩ tũ, kĩ hĩ n mĩ y ngĩn ngĩĩ i, đũa lòng thĩ m đĩ biĩ t bao nhiĩu. Gĩ p dĩ p nhĩ thĩ, mĩ t ngĩĩ i nhĩ tĩi, cĩ thĩ nĩo mà hĩ chĩ u bĩ ĩĩ ng: phĩ cho viĩ c nĩy, buĩ c vĩo cĩ kia, trĩĩ c thĩ i xĩ ỉn tĩ hĩnh, sau ĩĩ i đĩy Cĩn ĩĩn.

Khĩ n nĩĩ n thay! Nĩĩ c ta bĩ nĩĩ c Phĩp bĩ o hĩ đĩ n ngĩy đĩ đĩ gĩ n ba bĩ n mĩĩ i nĩm rĩ i, nhĩ ng sĩ hĩ bĩ i vĩ n khĩng thay đĩ i, cĩch vĩn minh chĩ ng hĩ bĩ t chĩĩ c, mà cĩi nĩ c đĩ c chuyĩn chĩ ĩĩ c hiĩ p vĩ n cĩn gĩ m giĩĩ c nhĩ thĩ. Vĩ y thĩ i cĩi vĩn minh cĩ a nĩĩ c bĩ o hĩ khĩng cĩ ỉch gĩ cho nĩĩ c bĩ bĩ o hĩ, mà nĩĩ c bĩ bĩ o hĩ cũĩng khĩng nhĩ gĩ đĩĩ c sĩ khĩi hoĩ cĩ a nĩĩ c bĩ o hĩ, ĩĩ quĩ! Sĩ đĩ trong đĩ i nĩ y cũĩng ỉt thĩ y vĩ y.

Nĩ u tĩi khĩng nhĩ đĩĩ c cĩi lòng cĩng bĩnh cĩ a mĩ y ngĩĩ i Tây thĩ i tĩi cĩn đũa đĩ n ngĩy nĩy. Tĩi mà cĩn sĩ ng đĩ n nĩy, cũĩng là nhĩ cĩi vĩn minh thĩ cĩ a ngĩĩ i Tây vĩ y (nhĩ cĩ hĩ i Ligue des Droits de l'homme).

Nĩm 1910, đĩĩ c khĩ i tũ, nĩm 1911 tĩi đĩĩ c quĩ Tây đĩ xem xĩt cĩi hĩ c thuĩ t vĩn minh Ấu Chĩu. Đĩ 12 nĩm, tĩi ỉn nĩ m trên cĩi đĩ t dân chĩ, hĩ p cĩi khĩng khĩ tĩ do, nhĩ vĩ y mà tĩi hiĩ u đĩĩ c ĩĩ chĩnh đĩng trong thĩ giĩ i, phĩ n nghĩa vĩ cĩ a quĩ c dân, và cũĩng biĩ t chĩ c đĩĩ c cĩi mĩ c đĩch cĩ a nĩĩ c nhĩ nĩn thay đĩ i nhĩ thĩ nĩo. Dân ta bĩy giĩ phĩ i đĩnh thĩ c nhĩu đĩ y, phĩ i đĩ ng lòng hiĩ p sĩ c mà chĩ ng cĩ vĩ i ĩĩ vua đĩ quan nhĩ, phĩ i phĩ nó cho tan, đĩ p nó cho đĩ; ĩĩ i phĩ i ĩĩ p tĩ n gnuĩ n, cĩ t tĩ n rĩ, làm cho tĩĩ t hĩ n sĩ c mĩ quĩ chuyĩn chĩ, nó đĩ ỉĩ nh chĩng ta mĩ y ngĩn nĩm nĩy, nĩ u khĩng làm nhĩ thĩ thĩ i khĩng bao giĩ trĩng thĩ y ỉĩnh sĩng mĩ t trĩĩ i mĩ t trĩng nĩ a!

Đĩ là cĩi chĩ ý và cĩi mĩ c đĩch cĩ a tĩi vĩ y.

Vĩ y mà nĩy tĩi nghe Bĩ hĩ tĩ khi ĩĩn ngĩĩ tĩ i giĩ, cĩ làm đĩĩ u gĩ ỉch ĩĩ i cho dân khĩng? Khĩng, chĩ nghe cĩ nhĩ ng đĩĩ u kiĩu cĩng, dĩm đĩ c, trĩi ĩĩn ĩĩ; nghĩ ch phĩp tĩ c; quyĩ n vua muĩn cho tĩn sũng, thĩĩ ng phĩ t mĩ t cĩ cĩng chĩnh; hĩt cĩi mĩu mĩ cĩ a dân nghĩo, trĩu cĩi xĩc thĩ t cho sũng sĩĩ ng, ngĩĩ c vĩn minh cĩ a thĩ giĩ i, ngĩn đĩĩ ng tiĩ n bĩ cĩ a quĩ c dân; nĩ t xĩ u tĩnh hĩ, chĩ a chĩn đĩ y nhĩ y, khĩng sĩo mà nĩi cho xĩĩ t đĩĩ c.

Theo ĩĩĩ t hiĩ n phĩp các nĩĩ c vĩn minh trong đĩ i bĩy giĩ, vua nĩo trĩi phĩp, dân cĩ quyĩ n cĩ ĩĩĩ t mà bĩ t tĩ i. Tuy ngĩy nĩy dân quyĩ n nĩĩ c Nam cĩn bĩ đĩ nĩn, hiĩ n phĩp cĩn chĩ a thĩn ĩĩ p, sũng cĩ theo ĩĩ cĩng bĩnh chũng trong đĩ i nĩy, Bĩ hĩ khĩng sĩo mà gĩ tĩi vĩ i chĩng tĩi

đ c.

Nay tôi trích ra b y v c quan h th nh t đ n dân, đ n n c chúng tôi, b y v c đó là b y t i c a b h , tôi s xét đoán b t bu c nh sau n y, khi b h đ c th này, thì B H ph i t x l y.

I. M t là t i tôn quân quy n

Sau khi B h lên ngôi, th ng ra nh ng Chi u, Đ ép dân ph i tôn quân quy n, là l gì v y? B h th ng nói, n c ta x a nay v n sùng Nho giáo. Nho giáo còn ai l n h n ông Kh ng, ông M nh? X a vua Đ nh Công h i đ c Kh ng T r ng: “Có câu gì vua nói ra làm n c th nh v ng đ c không?”. Đ c Kh ng T r ng: “Có, làm vua khó l m, mà làm tôi cũng không d ”. L i h i r ng: “V y th i có câu gì vua nói ra , mà làm m t n c không”. Đ c Kh ng T r ng: “Có, ta không vui chi s làm vui, ta ch vui sao cho nh ng l i ta nói ra không ai dám cãi l i”. Th y M nh T nói r ng: “Trong n c dân là quý nh t, đ t cát và v t s n là th nh, còn vua là khinh”. L i nói r ng: “Có cho đ c lòng ng i cùng dân, m i đáng làm ngôi thiên t ”. Còn bi t bao nhiêu là l i nói khác n a, cũng toàn m t ý y c . B h xem l i trong 5 Kinh và 4 Truy n, xem có câu nào là tôn quân quy n không? B i vì ng i nào mà ngôi mình trên muôn ng i, th i lòng khiêm nh ng ph i xem mình nh d i c muôn ng i, y là cái tinh th n c a Nho giáo v y; n u ng i nào hãnh hãnh t đ c, c y quy n th mà ép dân, r ng: “chúng bay ph i tôn ta, ph i s ta, th i ng i y ch ng khác chi tìm đ ng t t v y.

X a vua Ki t r ng: “Ta làm vua trong n c n y, nh m t tr i soi trên trái đ t, m t tr i m t ta m i m t”. Dân th i tr l i r ng: “M t tr i kia sao m y không m t? Chúng ta s n lòng ch t v i m y, làm cho m y m t.”

Vua Tr r ng: “M ng ta sinh tr i, ch ch ng dân”. Dân tr l i r ng: “Tr i là dân, tr i xem là dân ta xem, tr i nghe là dân ta nghe.”

Rút cu c l i vua Ki t th i đầy ra n i Nam Sào, vua Tr th i đ u treo c Thái B ch. y là nh ng g ng c a các ông Vua tôn quân quy n đó. V s đó đ c Kh ng T r ng: “Vua Thang đầy ông Ki t, vua Võ gi t ông Tr là h p theo l tr i, mà thu n theo lòng ng i”, Th y M nh T nói r ng: “Nghe gi t m t ng i tàn b o, tên là Tr ch ch ng ph i gi t vua.”

Đ y m i th c là Nho giáo đ y, sách v còn s s đ y, đ u ghi l i t tay đ c Kh ng, th y M nh c , có ph i t i bày đ t ra tôi t d i tôi, mà ph nh ng i ta đầu.

Nh ng Ch , Đ tôn quân quy n c a B h , có khác gì cái chi n th v i Nho giáo hay không? X a nay có vua nào ngh ch v i qu c giáo mà còn đ c làm vua lâu dài đâu.

Còn theo các h c thuy t mà nói, sao g i là n c? Là hi p dân l i mà thành n c; sao g i là tri u đ i nh? Là nh ng ng i đ c c y quy n cho, ph i thu n theo ý mu n c a dân mà làm nh ng v i c l i dân ích n c.

Ông vua hay ông Giám qu c, ch ng qua là ng i thay m t cho m t n c, cũng nh m t ng i qu n lý thay m t cho m t Công ty mà thôi.

Ai ch u trách nhi m y, hay h ng đ c cái quy n l i, th i ph i làm cho h t các b n ph n mình đ i v i dân, đ i v i n c; n u không th th i cũng b ph t, b t i nh m i ng i v y.

y, t do, bình đ ng, là nghĩa nh th mà các n c vẫn minh thì nay ph i đ t ra quan N i các T ng tr ng (t c là T t ng) đ thay quy n vua hay Giám qu c đ ch u l i v i dân là th .

N u có ông vua, hay ông Giám qu c nào chi m c a dân làm riêng c a mình, th i dân bu c t i cũng ch ng khác gì t i ăn tr m ăn c p; n u c y quy n m nh hành h dân làm tôi m i, th i bu c tôi cũng nh đ a b n ngh ch.

Cái l y đố ng th i nó sáng r nh ban ngày, ai ai cũng rõ. Phạm nh ng dân các n c vẫn minh, đ u coi l y nh n c, l a, lúa, g o, th l y nh tr i đ t th n linh; dân nào thu n l y th i đ c th nh v ng phú c ng, dân nào trái l y th i ph i sa sút hèn h .

X a vua n c Pháp là Louis XIV nói r ng: “N c là ta”. Dân Pháp cho là l i nói đ i ngh ch vô đ o; đ n nay ng i Pháp làm sách chép đ n câu đó cũng còn ch a nguôi lòng gi n. Cái ý đó có khác gì v i nghĩa Nho giáo đâu.

Đ c Kh ng T nói r ng: “Ông vua nào mu n cái s ghét c a dân, th i tai h i t có ngày đ n mình”. L i nói r ng: “M i r nó có vua, ch ng b ng nh ng n c vẫn minh nó không có là h n”. Ông M nh T nói: “N c là n c c a dân, ch không ph i c a vua”.

Nay B h sinh đ trong n c Nho giáo, và làm vua trong thì b y gi là th k 20, mà n c ta l i đ ng d i quy n n c dân ch Pháp B o h , B h l i dám tôn mình nh th n thánh, nghênh ngang trên đ u dân. V y th i ch ng nh ng dân Vi t Nam không th dung đ c B h , mà dân n c Pháp l i càng khi đ B h n a.

Nay chúng ta th ghé m t xem qua tình th Âu Á, Nh t B n là n c đ ng vẫn, đ ng gi ng v i n c ta. 40 năm tr c h đã l p ra hi n pháp, cho dân đ c b u c ngh vi n; vi c chính tr trong n c theo công ý c a dân, ch vua không đ c t chuyên c ; vì th nên n c h đ c c ng th nh, nay đã đ ng đ u trong Á Đông, th mà h v n hi m quy n vua còn l n quá. Vua Minh Tr là vua có danh ti ng công đ c c a Nh t B n, mà cu i năm hi u Minh Tr , ông ta còn b cái hi m thích khách, l i năm m i r i đây, quan T t ng Nh t B n b gi t trong ga xe l a cũng vì c y.

N c Tàu là n c m vẫn minh n c ta, trong năm 1911 h cũng đã đ u i vua đi đ l p nên n c dân ch .

Còn nh Âu Châu, quy n vua còn ai l n h n Hoàng đ n c Nga, th n a th i Hoàng đ n c Đ c, và Hoàng đ n c Anh (trong nguyên b n là Úc, có l nh m)? Trong chi n b i v a r i, vua Nga là Nicolas II và c nhà b gi t m t cách r t th m h i; vua Đ c Guillaume II ph i tr n qua Hà Lan m i kh i ch t; vua Anh Charles I, hai l n tr n v đ m u ph c ng i vua, dân n c Anh h ch ng c l i và đ u i đi nh đ u i gà; rút c c l i b ãy ch t ngoài m t hòn cù lao.

Nh ng ông vua tôi đã k trên đó, đ u là nh ng ng i anh ki t, và trí h cũng bi t đ m i vi c trên th gi i, tuy h đ i v i dân có m t hai chuy n t chuyên, song cũng có l m vi c h làm ích cho n c h . Nh ng ông vua nào làm nên, th i n c đ c giàu m nh, ông nào có b thua đi n a, cũng không đ n n i m t n c. Th mà các n c y nó đ i v i các vua chúng nó m t cách r t nghiêm kh c, ghét h nh là c c th t đ b u th t, g m h nh con r n đ r t đ c; vi c nh không c n th n, th i chúng nó b b t không th ; làm vi c l n mà h ng, th i s ch t chóc theo ngay. Xem đó th i đ bi t cái trí th c nh ng dân đ i b y gi m mang là th nào!

Còn n c Nam ta, t x a đ n nay, v n là m t n c chuyên ch , trăm vi c chính tr vào m t tay vua; công vi c Tri u đình c m không do dân nói đ n (lu t ta c m không cho h c trò và dân g i th cho vua nói chính tr). Đã 70, 80 năm nay, trên vua th i hèn, d i tôi th i n nh; pháp lu t th i nghiêm nh t, dân m t c t do (t th i Gia Long đ m lu t Thanh v tr dân Vi t Nam, là m t s l m, vì lu t đó là lu t ng i Mãn Châu l p ra đ tr Trung Qu c, trong lu t y l m phép không công bình; xem nh khi lu t y b t đ u thi hành trong n c ta, ông Nguy n Văn Thành là m t ng i khai qu c công th n, ch vì c con ông ta đ t m t bài th ch i, v y mà các quan n nh th n, đ m thù đ t ra, gi t c nhà ông y! Th th i b lu t y đ c đ bi t ch ng nào!). T đó n c ta, dân v i vua cách nhau xa quá; các quan i gi a mu n làm chi th i làm, dân không ch kêu ca. T tri u Minh M ng v sau, gi c gi n i lên luôn; đ n đ i T Đ c, Tây qua là m t n c, ông bà nhà Nguy n, trong 200 năm m mang g n n a n c Nam, công đ c l n bi t là bao nhiêu mà con cháu làm vua ch ch a đ y 50 năm, đã b h a m t n c, là b i c đó, th m

thay! Vì c h c hành th i h b i, nên h c trò d t nát, ch b i t thi đ u làm quan đ ăn c p c a dân, ch ng bi t n c nhà là gì.

V y cho nên đ n nay n c nhà m t ngày m t sa sút, càng ngày càng tàn m t, ch ng còn đ ng vào b c nào c ; n u không b n c Pháp l y, th i cũng không bi t n c ta trôi n i vào tay ai! C s đã qua đó mà bu c t i, ch ng vua th i ai? Đ u có anh th y ki n mi ng l i gi i th nào, cũng không cãi c gì đ c.

V y n c ta t nay v sau, còn nên tôn quân quy n n a không? Không, ch ng nh ng là vua không nên tôn, mà ngôi vua cũng nên c t đi kia. V y mà vua đ n nay cũng còn, th ng ôi! Cái trí khôn dân ta lu l p, thua kém c ng i thiên h , đã đành nên th ng h i, mà cái lòng trung h u nh n nh c c a nó cũng nên chu ng v y!

V y th i đáng l vua ph i h t lòng lo ng làm vi c gì l i ích cho th a lòng chúng nó m t tí m i ph i. Nay B h th i không: lúc ch a làm vua, ch ng nghe có m t đ i u gì là hay, mà s x xa th i đã chán ch ng tr c m t thiên h , ch lo ch y ng c, ch y xuôi đ lên làm vua cho đ c; đ n lúc làm vua đ c r i, ch làm vi c cho nhân dân oán thán mà thôi. V y mà nay còn đ a h i quy n n quy n kia, b t bu c dân còn ph i tôn mình n a kia!

Chi u theo lu t x a nay, dân Âu Á chúng nó b t t i các vua c a chúng, mà x B h , th i m t cái gi t, hay m t cái đ u i, hai cái đó B h không th tránh đ c.

II. Hai là t i th ng ph t không công bình

Th ng phạt là cái phép l n c a Tri u đĩnh. M ng s ng c a dân, k c ng c a n c, đ u quan h đó c . Đ c Kh ng T nói: “Hình ph t không nh m phép, th i dân không có ch thò tay chân”. M nh T nói r ng: “Ng i trên không theo l th ng, ng i d i không gi phép lu t, cái n c nh th , th i th nào cũng ph i m t”. Đ i x a th ng ng i ph i Tri u, là t ra ng i c n c cùng th ng, ph t ng i ph i c , là t ra ng i c n c cùng ph t; n u hai s đó mà m t c công bình, th i dân c n gì ph i có vua có quan?

Tôi nghe đich r ng: B n tên X là b n ch i b i l ng l v i B h khi tr c, khi b h làm vua r i, th ng th i đ c thng ch c Th ng ch đ h u h bên mình, th ng th i làm cho Tri ph , Tri huy n, quan T nh hay quan Kinh v.v...L i nghe có anh quan Th lang n , v anh ta có oán riêng v i B h lúc còn ch a là vua, khi B h lên ngôi r i, nh n s r i ro nho nh , anh ta b cách ch c đ u i v ngay. L i m t Th ng th hay rao bán nh ng cái t riêng c a B h ra ngoài, nhân đ p đó m t ch đ a, B h tìm c bu c t i n ng, x 8 năm tù, án đã làm r i, sau nghe anh này rút ra 5 v n đ ng b c, l i đ c l i, giáng ch a đ u i v .

V y th i s th ng ph t, B h c theo ý riêng c a mình, ch ng c n gì phép n c, làm cho thêm s gian đ i lo lót ra. Vua nh th , th i vua làm gì?

L i nghe B h nuôi m t t i lính kín h n 40 ng i, đ mai chi u đi do thám ch n h ng thôn, n i thành th , xem có ai gièm chê mình không? N u có, th i B h ho c là tìm cách bu c t i ngay, ho c là dùng cách bí m t làm h i mà không cho ng i ta bi t. Nh ng quân đó r t là quân côn đ , c y th g n vua, làm đ i u phi pháp, khi n cho l ng dân ai ai cũng s hãi, khóa m m b t mi ng, ra đ ng g p nhau ch l y m t trông nhau mà thôi, thi t là làm cho nhân dân kh s th m thê.

X a vua L nhà Châu là ng i l m nét x u, s dân ch trích, m i đ t ra m t cái phép đ kh i s chê gièm, cũng làm nh B h v y. Ông Thi u Công can r ng: “B t mi ng dân khó h n là b t mi ng sông”, vua L không nghe, sau qu b dân gi t. Sao B h không l y g ng đó mà soi?

III. Ba là chu ng s qu l y

Cái qu l y ch ng qua là đ ch s tôn kính đó mà thôi, ngoài ra ch ng có nghĩa lý gì c . M t ng i ng i đ s l trên, bao nhiêu ng i d i ph i áo mao đ p đ u xu ng đ t, ch ng nh ng là làm m t cái ph m giá c a loài ng i, mà l i làm cho ng i trên sinh lòng kiêu căng, ng i d i

mắt lòng liêm sòng, thơ thất là mắt cái ló phép rớt là mồi rớt. (Lò ló y đũa xũa, mắt ngó i ló y thúi phôi ló y trổ ló i, ló đó hãy còn bên Nhố t Bôn, nhố ng vì phiến quá, nay cũng bôn).

Các nòng c vẫn minh đũa bấy giũa đũa bôn cái ló y c, chố còn mắt hai xố Mố ng, Mán còn giũa ló i mà thôi, thơ mà nòng c ta đũa nay vôn còn giũa thói đó, thơ c là mắt sũa xũa hũa cho dân ta biết bao nhiêu.

Năm 1906, quan Toàn quyền Beau ra ló nh bôn ló y, khố n nố n thay cho các quan ló n Viố t Nam không biết xũa hũa, cố bốt dân giũa cái thói cũ. Đũa lúc quan toàn quyền Sarraut ló i cố m ló i mắt ló n nố a; nay Nam kố và Bố c kố đã bôn cớ rớ i, mà Bố hũa cũng cố khố khố theo cái thói mồi rớt đó, chố ng nhố ng không bôn, ló i còn làm cho phô trố ng thêm ra, Bố hũa làm hình nhố thêm cái ló y nhố thêm ăn uố ng mắt món gì ngon sớ ng ló m. Mồi khi trong Triố u có ló chố u ló y thúi Bố hũa cho phép ngố i nào chố p nh đũa bán cho khố p cố nố c, nhố ng nhố y đã truy n khố p cố thố giũa.

Khi Bố hũa qua Tây, các quan tiố n đũa ga xe ló a Đà Nố ng, Bố hũa cũng bốt làm ló ló y; đũa khi tàu tũi Marseille cũng thố.

Ló ló y không phôi là ló vẫn minh, vua cũng không phôi là trố i, quan và dân không phôi là đũa tố mắt, ga xe ló a và bôn tàu không phôi chố n Triố u đũa, mà sao Bố hũa dám bốt ngố i ta vùi áo mảo trong chố n ló m than, xem loài ngố i nhố loài trâu ngố a, làm cho ngố i ngoố i quố c trông vào, chố ng nhố ng là chố cố i Bố hũa, mà ló i mố a mai khinh đũa nòi giũa ng Viố t Nam nố a. Nhố ng sớ đó, phàm nhố ng ngố i có nhiố u ít trí khôn, biết đũa c mắt tí vẫn minh thúi bấy giũa, chố ng ai chố u làm, mà Bố hũa thúi cố vui vố t đũa c mà làm đũa c, thơ c ló quá! Vố y không phôi mắt ngố i ngu là gì?

Rốt đũa Bố hũa ló cho phép ngố i ta dùng thố ch cao nố n thành hình ngố i, nhố lúc Bố hũa chố u chố u ló y trong ló đũa triố u, đũa trong trố ng đũa xố o Marseille, Bố hũa tố ng sớ đó là quan trố ng ló m hay sao, mà Bố hũa dám đem ra khoe trố c mắt thố gian? Tố ng làm thố nố y: Bố hũa thúi cho nhố trên ngai thố p vàng chố ng chút khiêm nhố ng nào cố, còn các quan ló n nhố râu tóc bố c phố, cúi đũa khoanh tay mắt thúi nhố m hi hí, khố m ló ng đũa ng cố trố c Bố hũa, làm nhố hình mắt bủy rái cá đũa ng tố cá, mắt bủy khố đũa ng làm trò. Nhố ng ngố i Âu có kiố n thố c, ai nố y cũng tố c cố i, vố y có chán ngán không?

Vố y thúi Bố hũa chố ng biết gì là xũa hũa sao? Bố hũa chố ng quố n gì danh tiố ng cố a Bố hũa mố c lòng, còn thố đũa n nố c Nam thúi sao?

Trong Kinh truy n rố ng: “Nhố ng ông vua mà tính ý trái vố i thiên hũa cố, thố nào cũng bố ngố i làm hũa i”. “Vua khinh dân nhố thố là con chó con ngố a, thúi thố nào dân cũng coi vua nhố ngố i đũa đũa ng”, (nghĩa là không tình nghĩa gì vố i vua). “Vua coi mố ng dân nhố cái cố cái rác, thúi dân cũng coi vua ló i nhố ngố i cố u thù”.

Vố y thúi Bố hũa chố ng qua là ngố i qua đũa ng, hay là ngố i thù đũa chố a dân Viố t Nam đó mà thôi, muố n cho dân đũa ng làm hũa i đũa n mình sao đũa c?

IV. Bôn là tũi xa xố vô đũa o

Sau khi Bố hũa làm vua rớ i, thúi đã đem lòng chán chố nhố ng cung đũa n cũ ông bà đũa i trố c đũa ló i, liố n làm ngay mắt số cung đũa n nguy nga ở làng An Cố u(1), mua nhố ng đũa số cố a Tàu, mồi ló n vài ngàn bố c, đem vố đũa p bớ ra, ló a nhố ng miố ng nào bông hoa đũa p, đũa gố n nhố ng hình con long, lân, qui, phố ng, cho thố a lòng xa xố cố a Bố hũa. Ló i đem bố c tiố n thuê ngố i Tây đũa ba, bôn cái tố ng đũa ng cố a mình, phí tố n nố c mồi cái trên đũa i nố t vố n đũa ng bố c, đũa chố ng trong nhà đũa u xố o. Bấu gì, xố o gì đũa đó mà đũa u! Ló i tố cái khăn, cái mũ, cho chí cái áo, cái giầy, Bố hũa đũa u đũa vàng ngố c kim cố ng, giá phí biết là bao nhiêu! Rốt đũa ló y vàng luố t giát ra làm cái đũa ng đũa bao khố p chân, xa phí đũa i đũa t, tố xũa đũa n nay chố a có nghe ông vua nào làm nhố thố bao giũa.

L i B h lúc qua Tây, xu ng tàu t Tourane cho đ n khi qua đ n Tây, lúc trên tàu, g p khách b hành nào th i nh ng r u sâm banh h ng nh t là đ i cho th c a, ch nói nh ng ti n cho “bu c boa” (pourboire) cũng đ n 20.000 quan, còn kim ti n kim, khánh th i đ ng cho ai n y, ch ng k sao h t đ c.

Ai còn l gì, khi B h ch a làm vua, trong túi ch ng có m t xu, v y th i ti n đó đâu mà t i? Ch ng ph i B h ăn c p ti n kho, ti n kín c a n c ta, th i ti n đâu?

(Tr lên là sao y b n d ch th bút c a C Tây H còn gi đ c. D i đây là ông Lê m d ch ti p b n th bút Hán văn)

Than ôi! Trung k n c ta, nông dân th i nghèo kh đ n c c đi m, thiên tai t i t p, oan vong th ng th y, quan tham l i nhi u, đ t x u dân cùng, l i thêm trong lúc gi c giã, v t giá cao v t, tình tr ng l u ly đ n nay ch a c u v t, xâu thu n ng n , gánh vác không n i; nói đ n vi c m mang trí khôn, vi c nâng đ đ i s ng th i còn xa l c xa l , sánh v i Nam, B c k , bên khô bên t i cũng đã rõ r t r i. Th mà ngân sách còn kêu thi u h t, ép dân mua r u, thu c phi n đ làm giàu công qu , tr ng tr n nh th còn ph i làm, còn nói chi n a.

Ch ng nói đâu xa, nh ng năm 1916, 1917, 1918 là sau khi B h đã lên ngôi r i, dân các t nh Thanh Hóa, Ngh An, Hà Tĩnh, Th a Thiên, Qu ng Nam, Qu ng Ngãi b b o t l n h n lâu, nên ph i ch t đ i, ch t d ch, trên báo ch ng kêu vang luôn, th m th ng nh th còn gì h n n a! Nh ng mà ch a t ng nghe B h làm đ c m t vi c t thi n nào đ c u ng i s ng sót, b th m t đ ng xu nào đ giúp k kh n cùng! Nh v y th i B h đã đ t h t tình nghĩa v i qu c dân ta t lâu r i, mà nay l i dám ăn c p c a n c làm c a riêng, xa x b y b , v t ti n vào ch tr ng không. Ch l y m t vi c y mà nói, B h còn m t mũi nào, còn t cách nào mà t x ng là vua c a dân ta?

Gi s nh B h l y ti n làm cung đ i n đó mà l p m t tr ng Đ i h c t i Hu , l y ti n mua mua đ s đ đ p b đó mà mua đ dùng cho nhà tr ng, l i l y ti n phung phí đ i i nuôi h c sinh l u h c t i Pháp cũng đ c vài m i ng i, th i hai cách dùng ti n l i h i khác nhau bi t là bao nhiêu!

T ng h i thay! Qu s dân ta m i năm c n cù, đ m h i sa n c m t, v kêu đ i con khóc l nh, cũng m c, thân rách l i, b ng xép ve, cũng m c, ch lo ch y ng c ch y xuôi cho có ti n đ n p thu cho nhà n c, mà cũng có lòng mong nhà n c làm đ c đi u gì ích l i ch ng?

Nh ng mà khi thu thì v vét t n x ng t y, đ n khi tiêu thì vãi tung nh tro b i nh th th i qu c dân ta t i gì mà ph i ch u c c kh , dâng c a c i, máu m đ cho m t ng i vua u mê tiêu phá m t cách d i d t nh th ?

Trong khi B h vung vãi b y b đó, B h há không nghe vi c làm c a v t ng th ng Trung Hoa là ông Lê Nguyên H ng sao? Ông y th y kho nhà n c thi u h t, th i t nguy n đ m ti n l ng c a mình h n 3 tri u r i i quan ti n Pháp, tr l i cho qu c dân đ đ m làm vi c t thi n, các báo Pháp khen ng i không ng t.

Ôi! Tàu là m t n c đ t đ i r ng, s n v t nhi u, dân s đ ng h n h t trên th gi i, l i là m t n c đ c l p, h đ i nghèo, không ph i là cùng vô s xu t, th mà đ ng đ ng m t v T ng Th ng m t n c l n, bi t yêu n c, bi t lo dân, còn không mu n lãnh s l ng h ng năm đ c h ng, đ cho qu c dân b t gánh n ng thay; hu ng chi nay B h là vua m t n c b b o h , v th d i quan Toàn quy n, danh hi u ch có trong 12 t nh, công nghi p không h n gì m t tên dân m t, mà l i dám t sánh mình nh vua tr i, vi c làm nh tr m c p, ngoài l ng b ng ra, còn thêm phí t n làm cung th t, l i còn tiêu xài b y b n a, th là nghĩa lý gì?

B h vi t th cho B Tr ng Thu c đ a có câu x ng là “cha m dân”, th h i n c ta x a nay v n tr ng luân lý gia đình, mà có đâu th cha m tàn nh n b t l ng nh v y? Đ i l i, ph i nói là th ng gi c c a dân th i đúng h n. Đó là b n t i.

V. Năm là ph c s c không đúng phép

B h t ch ra m t th l ph c ki u m i, t m c ra đ ra Tri u. Ki u y là trên áo c m bào cũ, thêu vào cái c u vai ki u Âu, còn c áo và tay áo th i đnh vài ng c lòe lo t, Âu không ra Âu, Á không ra Á, l i trên nón vua th i thêu thêm nh ng hình r ng ph ng sáng ng i. Nghe nói khi Đ i t ng Jofre qua n c ta, B h m c đ y mà đón ti p; b y gi qua Pháp, khi đ n đi u m danh nhân t sĩ, cũng m c đ y. Cũng may là ng i Pháp ít đ ý đ n l ch n c ta, nên không bi t đó thôi, n u có ng i h i rõ, g n h i r ng, B h ăn m c nh v y qu có đúng v i l ph c nhà binh n c Nam không? Th i ch ng bi t tr l i th nào đ c.

Th xem các n c trên th gi i, v l ph c th i n c nào cũng có qui đ nh, khi ti p khách, khi duy t binh, khi tri u, khi h i, l ph c có quan h đ n qu c th ; phạm ng i ra làm vi c công đ u không đ c v t kh i, n u không th n tr ng m t chút, th i đ i ngo i mang n i nh c th t l , đ i n i mang cái t i trái phép. n c ta tr c kia phép n cũng r t ch t ch , t vua đ n dân đ u có th ch , chép l i i h i đ n, ban b làm l nh chung, n u ai sai v t th i hình ph t theo ngay. N u nói r ng cách m c x a không h p v i đ i nay, ph i c i cách cho h p th i, th i đó không ph i vi c không nên làm. Xem nh Tàu v i Nh t công ph c đ u theo l i Âu Châu th i sao? Nh ng ph i đ t làm th th c nh t đ nh, trên đ i m t lo t, thay đ i theo m i, l y l công b ra ai n y đ u ph i theo, nh v y th i sao l i không nên?

Nay B h l i trái h n, t ch t m c, ch lo làm sang m t mình, ng i trong n c xem vào không gì là chính đnh, l i làm cho tai m t ng i ngoài l m l c, đã sai phép bang giao, l i làm nh c qu c th , chi u lu t pháp n c nhà, ph i ch u đ n hình. Đó là năm t i.

VI. Sáu là du h nh vô đ

Sau khi B h lên ngôi, th i ra s c khu ch tr ng nghi tr ng nhà vua, th ng th ng ra đi ch i rông, nào là voi, nào là ki u, nào là xe nào là ng a, nh ng ng i theo h u, nhi u khi đ n hàng trăm, ít cũng ba b n ch c, chi u l i rong ch i thành th . Trang s c l ng l y, nghi th c oai nghiêm, quân h u nghênh ngang, n c ta b n m i năm ch a t ng có. Ng i đi đ ng kh vi c ch y tránh, dân trong nhà chán s h u phi n, còn B h th i đ ng đ ng t đ c, ý mu n t cho ng i ta bi t r ng Hoàng đ là sang.

Xét lu t pháp các n c v n minh, không có quy n l i nào mà không có nghĩa v kèm theo. Nay B h t tôn quân quy n, t ý làm oai làm phúc, chính tr b l không m y may l u tâm đ n. Nhân dân đ i nh ch ng chút h i han, mà l i ngày ngày ch i rông, kiêu căng buông lung, th i còn trách k b y tôi sao đ c? B h thì cao quý l m đó, còn qu c dân đau kh thì sao? Nh v y là ch bi t quy n l i, mà không bi t có nghĩa v , chi u theo lu t, h không làm h t nghĩa v th i ph i ch u trách nhi m là cái t i h i n c h i dân, B h ph i ch u là th ph m tr c h t. Đó là sáu t i.

VII. B y là vi c Pháp du ám mu i

B h qua Pháp chuy n này, ng i ta k nào có l u tâm đ n qu c s , ph n nhi u ph i suy nghĩ, tr c th i ng sau th i lo, khi đã bi t r i th i ngó nhau mà c i mĩm.

M n c r ng đ a Hoàng t đi h c, ho c đi đ u quân sĩ n c ta t tr n, và đi xem các thành ph phía B c n c Pháp b tàn phá, th i nh ng vi c đó đ u là vi c t c a B h , không ph i vi c công c a qu c dân ta, l i đó là vi c không c n kíp gì c .

N u m n c r ng đi du l ch n c Pháp, đ kh o sát v n minh c a h r i đ c i cách chính tr trong n c , th i B h không ph i là tay làm vi c y đ c. Sao v y? Vì n c Pháp là n c dân ch , mà B h là vua tôn quân quy n, l y cán vuông mà đút vào l tròn, ch có cái h i làm cho

hà cán mà thôi. Vả chẳng B h không am hi u ti ng Pháp, mà m y ông đi th n đem theo, nh tên X tên Y đi u là b n h ti n n c ta, trí th c h còn th p h n con nít 10 tu i c a Pháp. L i trong khi B h Ba Lê, ch có m t l n đ n tr ng đưa ng a, cá đ c 200 quan, còn nh nh ng Vi n Bác c l n, h c đ ng l n, th ng quán l n, công x ng l n, và nh ng n i nhóm h p bao nhiêu văn minh tinh tú c a n c Pháp v.v... th i ch a t ng b c chân vào, nói r ng đi kh o sát, th i kh o sát mà nh v y ?

N u m n c r ng đi d cu c đ u x o Thu c đ a Marseille, th i n c ta là ngày nay có cái x o đ đ u, phi ng i B c k thì th i Nam k là dân d i quy n tr c tr c a pháp v y (đ u x o này Trung k có ngh b n sáo, so v i 50 năm v tr c c ch a c i l ng chút nào), còn 12 t nh Trung k là cái x d i quy n chuyên ch c a B h , th i sĩ phu lòng đen nh m c, nông dân x ng g y nh c i, có gì là x o đâu! Ch duy đi th n và quan l i c a B h , th i cái x o qu l y, cái x o dua n nh, cái x o ăn h i l , cái x o x o th t dân đ ăn cho béo cho m p, nh ng ti c thay! Cái loài qu s y, th i t i Pháp đây, sáu b y m i năm v tr c, h đã nh n xu ng n c sâu, ném vào l a đ c r i, nay B h đem loài y qua, th i không ai còn mà đ u n a! Nh v y trong cái màn h c ám c a chuy n du l ch n y c a B h , công s p đ t qu quy t th nào, cũng không khó gì mà không bi t v y.

Nghe B h vài năm tr c đây, đã c y oai chuyên ch , v vét c a dân, mua đ xa x h ng nh t c a các n c Á Đông và n c mình, tóm thâu t t c đ quý báu c a các tri u tr c đ l i, ch a đ ng có h n trăm hòm, ngày nay đem c theo, nh ng i Pháp tên X tên Y v n đ ng, dâng l cho đ ng quân ch n c Pháp, đ nh c ng c ngôi vua cho cha con B h và nh h làm h u vi n đ mong đ t cái m ng tôn quân quy n, sau thành vi c r i B h v n c s thi oai dâm b o, khóa h t mi ng l i qu c dân, r i s ký đi u c này đi u c n đ đ n đáp. Vi c n y tuy còn t trong vòng bí m t, nh ng ng i ta đã đ n r m ngoài, không ph i là không có c , theo l i t c ng c a Pháp “không có l a mà có khói” ai tin!

Tuy nhiên, n u B h mà dùng k y, há ch ng th t sách l m sao? B h mu n gi v ng ngôi quân ch , mà l i đi c u kh n v i dân c a m t n c dân ch , Trinh này mu n bi t mu n ph n không có m t ph n nào thành công đ c.

Cái b nh c a B h là b i ngu mu i, ch a t ng đ c l ch s cách m ng n c Pháp v y. N u m t mai bi t đ c th i s g c đ u chán n n, cu n gói mà v s m v y.

Cu i th k 18, cái oai chuyên ch c a n n quân ch Âu châu đã lên đ n t t b c, th ng ph t tùy ý, tr m t c qu c gia, xem nhân dân nh nô b c, vãi ti n tài nh đ t b i, cung th t huy hoàng, ch i b i xa x , ăn m c hoa m , qu l y tôn nghiêm, th t không ph i là m t ông vua m t n c mang h danh là bán t ch nh B h có th t ng t ng đ c. Th mà h v t đã c c th i ph n l i, đó là l t t nhiên. Bu i y các danh sĩ n c Pháp, nh L Thoa,

M nh-Đ c-T -C u, Phúc-L c-Đ c-Nh , v.v... k ti p nhau n i lên phát huy cái nghĩa nhân quy n, ch ng vài m i năm mà cái th l c nh h ng ra kh p toàn Âu. . Dân t c Pháp là tiên ti n nh t, hu tay kê l n, ng l i nh vang, ngã r i đ ng d y, càng ti n càng hăng, cho nên t u đ c khúc kh i hoàn, mà cái đ u c a vua L -Đ ch th 16 c a n c Pháp đã bêu cao trên đ n đ u dài v y. B h qua thành Ba-lê, trông nh ng đ ng ph r ng r i, th y có nh ng t ng đ ng nguy nga, đó đ u là nh ng t ng k ni m nh ng b c thánh hi n hào ki t đ ng th i đã ng h t do, c u v t m ng dân v y. Phàm trong th gi i, quân ch nào vô đ o thì th n y ch ng dung. B h nên qua ch i công tr ng Công-c (Concordre) và cung đi n Versailles (L đ ch đã b b t Versailles và b gi t Công-c) đ đi u cái di tích màn chót nên quân ch vô đ o, nh n đó h a may có t nh chng.

Y th i y, chính th n c Pháp đi làm dân ch , l p ra ngh vi n dân c , l p pháp, hành pháp, t pháp, phân tách rõ ràng, mà ngh vi n n m h t ch quy n c a n c. Đ n nay, chính ph

chuyên ch không còn d u v t, nhân lo i trông nhi u n c đ c h ng nhi u h nh phúc, t do là nh dân t c Pháp ch y máu tr c mà đ c v y. Sao B h không xin vào đi n Bourbon đ nh n th y cái khí t ng bác ái, bình đ ng, t do c a qu c dân c ng hòa, so sánh l i v i cái chính th chuyên ch đen t i ngàn năm c a n c ta, th i th y rõ cái ch nghĩa dân quy n th n thánh b t kh xâm ph m, nó đ ng b ng b ng b t b tnh m t tr i gi a tr a, chi u th u c b u tr i, mà v sau chính th quân ch t t không có ch đ ng chân còn nói chi đ n vi c chuyên ch đã man n a.

Đ c nh v y ch ng ph i s c ng i làm nên chẳng? Thì đó cũng là lu t thiên đi n không th tránh đ c v y.

Ngày nay các dân t c trên toàn c u đ u x ng n c Pháp là n c t dân quy n, không đúng hay sao? Không đúng hay sao?

Đó, m t n c danh d nh th , m t dân t c danh d nh th , xem l i h n trăm hòm đ quý c a b h đáng giá bao nhiêu, l i dám đem b ch bích mà nhem thềm, đem hu nh kim mà làm đen lòng, đi ng c l i phong tri u th gi i, trái v i công lý nhân đ o, làm d danh d qu c dân, đ v B h gi cái v n m ng c a n n quân ch chuyên ch nó đã g n tàn nh gi t s ng ban mai r i. Nói r ng 20 tri u qu c dân oán là chuy n nh , còn m t mũi nào đ i v i v n qu c trên th gi i i ? Xem v y B h đi chuy n này ch c ch n là th t b i, không còn ng g i n a. Ch ti c thay bao nhiêu m c a sáu, b y tri u qu c dân ta, bao nhiêu cái kho tàng quý báu c a n c nhà ta dành d m m y trăm năm nay, ch vì s l lnh nh nhen mà B h đem v t đi m t cái, làm chìm l m h t th y theo ng n sóng Tây d ng! Đó là b y t i.

Tr lên b y đi u, b i có quan h qu c k dân sinh, nên k ra đ bu c t i. Ngoài ra còn nh ng đi u x u xa không th k xi t, b i không quan h vi c n c cho l m, ho c có dính đ n đ i t cá nhân nên không k đ n làm gì.

Ồi! Th gi i ngày nay dân trí ti n b m i ngày ngàn d m, tr c vài m i năm nay, vua các n c l p hi n đã đem m i chánh s l n nh c a qu c gia, hai tay dang tr l i cho qu c dân, không dám h i đ n, duy ngày đêm mong c đ c gi cái h danh t trên th n dân, kh i m t n i dòng đ x u h đ n tôn mi u, th i đã coi là cái ph c l n tày tr i r i, nh ng đ n nay qu c dân h còn l y làm khó ch u, còn lo trăm k đ b đi, đ đ t đ c đ n cái ch nghĩa bình dân chân chánh m i h d .

v y th i t nay cái tàn quân ch trong th gi i cũng không xa m y, không c n ph i khôn ngoan l m m i bi t v y. Ch ng nói đầu xa, g n đây trong th i Âu chi n, b qu c dân gi t ho c đ u i đi đã có 38 vua, trong đó có 3 ông Đ i hoàng đ r i.

Nh tr c đã nói, chính th n c ta, t x a là quân ch đ c tài, chính tr hay d , quan l i hi n ngu, qu c dân không đ c h i đ n. Nay th i th n c càng ngày càng suy vi, m t c cái tên Vi t Nam trong b n đ th gi i. Hãy xem các n c Á Đông, Tàu, Nh t không nói, còn Xiêm La là m t n c x a kia dân ta không thềm đ ng ngang hàng, th mà nay h nghi m nhiên đ ng trong vòng bình đ ng v i v n qu c. La nh Nam B c hai k d i quy n kinh lý c a n c Pháp ràng bu c có r ng rãi h n, nên có sinh s c h n. Còn 12 t nh Trung Kì th i rên r mãi d i chính th chuyên ch vô trách nhi m, không bi t đ a vào đâu đ nu i chút h i tàn! Đó là t i c a ai? T i c a ai? Xem đó th i ch ng quân ch hi n t i ph i tru t, mà xét đ n ngu n g c nguyên nhân sâu xa, th i quân ch các th i đã qua cũng không tránh kh i búa rìu công lu n c a qu c dân v y.

Ồi! Xu th bên ngoài đã nh thê kia, mà tình th n c ta l i nh th này , th i cái ngòi B h đã nguy t nh tr ng m ng, th t có nh đi u Hi u Đ nhà Hán đã nói: “M ng c a Tr m ch ng bi t m t còn ngày nào đây!”. V y B h còn mê mu i không bi t, t ví mình v i th n thánh, d t b y ti u nhân núp bóng làm càn, công nhiên buông thối ăn lo ăn lót, ng i ta không nói không k ,

dân nói không hay, tôi còn nghe chửi thề, trái nhân tâm, nên tôi báo tro tàn chuyên chế, dốt hèn cái dân khí đã tồn tại lâu ngày, quốc hội châu Âu của nước, quét sạch tài sản của dân. Thư hỏi: quốc hội Việt Nam có phải là tổ chức của Bộ hay sao? 20 triệu người dân há phải là gia đình của Bộ hay sao? Quan tôi nước ta mới nát còn sạch của quá chừng hay chẳng, mà còn phải có thêm Bộ hay thêm lòng gian tham nữa? Danh hiệu Việt Nam ư còn của nhà nước chẳng mà còn phải có Bộ hay ra dáng mùi hôi thúi, làm cho thiên hạ chê cười khinh bỉ chừng còn kể là loài người nữa? Dù nước của quốc dân ta sạch hay khô hạn hay chẳng, mà còn phải có Bộ hay hoang phí vãng nữa? Than ôi! Nước ta thì gì mà phải chịu cái nghiệp chướng này! Dân ta thì gì mà phải đời vua quốc gia! Nếu không cùng quốc chúng trỗi dậy, thì phải cùng nó chết đi mai nay thôi!

Tôi viết đơn đây, viết đã cùn tay đã mỏi, giấy đã hết mà điếu tôi muốn nói hãy còn của hết, tôi phải khẳng định ngàn đời mà không thôi đó, chừng phải công kích cá nhân Bộ hay mà công kích hồn quân vậy; cũng không phải vì tổ chức của Trịnh mà làm; thật là vì 20 triệu người dân bào mà xô ngã chuyên chế, đem họ ra do vậy. Thư y Mãn nói rằng: “Đâu phải là bị nạn lụt, bắt đi cửi mà thôi”, tâm sự của tôi cũng là thế đó.

Nếu như Bộ hay có để thiên hạ nghe, chút biết họ ngại, biết quân quyên không thể cướp đi, dân oán không thể khi đi, thì phải sớm quay về, thì thoái về trước, đem chính quyền trả lại cho quốc dân ta, để họ trực tiếp cùng dân tộc Pháp, thì mới lấy lại ích của họ, như vậy thì quốc dân ta còn lòng tình, không bắt đi, cái gì Bộ hay không còn kể nào nữa.

Ví dụ chuyên chế này, thêm lòng táo bạo, không kể gì hết, cứ khờ khạo cướp ngôi chí tôn, cứ thi oai chuyên chế, làm dốt mớ ch của nước trong cơn thù nguy, đánh đi mất quốc dân trong kiếp khổ lâu dài, nếu vậy thì Trịnh này thì phải: trong cáo vua của quốc dân, ngoài hiệp cùng với nước Pháp, vì 20 triệu người dân bào, cùng Bộ hay tuyên chiến quyên liệt, nguyện cho cái đời của Trịnh cùng với quân quyên chuyên chế đã mất của Bộ hay đời thì rồi xuống đời, quyên không nhớ thây vài mớ vài dặm vuông giang sang đời nước, vài mớ vài triệu cha mẹ anh em, phải giao đời vào tay hồn quân vậy!

BỘ CHÚ

1)- Thư này viết mất báo của Hán văn gửi Bộ hay, tôi để ra Pháp văn đăng trên báo Pháp và rồi truy cập, để rằng đời công luận của người Pháp.

2)- Giả tôi với Bộ hay, đã đến tuy nhiên thì quan hệ, chừng đời trên đời và đời đời mà thôi, cho nên nói “gửi” mà không nói “dâng”; còn dùng hai chữ “Bộ hay” đó là theo Hán văn, xưng hô như vậy cho tiện, chứ không phải là tôn kính đâu.

3)- Tôi là người phật tử Nho giáo, nên không dùng thư chuyên chế đời ra thì Tôi thì Hoàng đế sau (Thư Hoàng đế sách chôn huyệt trò, Khổng giáo đã mất), tôi lấy là họ gọi tên húy của nhà vua thì phải tránh, cho nên đây tôi viết thư không kiêng, là tôi ý phải đời (Như tôi Bộ hay đã lâu rồi, chứ có ta còn gì đời đó).

Marseille, ngày 14 tháng 7 năm 1922

Ký tên: Phan Châu Trinh

(Phan Châu Trinh và Lê Văn Duyệt, trích trong Thư thăm hỏi của NXB Anh Minh, 1958, Huế)